Дмитро БУРІМ
(*Київ, Україна*)

Висвітлення діяльності Української установи довіри в Німецькій імперії (1938–1945) на сторінках періодичних видань української еміграції

12 грудня 1938 року Українська пресова служба в Берліні повідомила про заснування Української установи довіри[1] – "Комісаріату для українських справ у Німецькій Державі":

"З днем 1-го грудня біжучого року розпочав свої чинності "Комісаріат для українських справ в Німецькій державі" ("Ukrainische Vertrauensstelle im Dritten Reiche"). Приміщення Комісаріату є: Berlin W 30, Bayerischer Platz 3[2] /тел. 262518/. На чолі Комісаріату стоїть доктор Микола Сушко.

Комісаріат для українських справ має за завдання заступати інтереси бездержавних українців, що мешкають у німецькій державі, влекшувати зносини українців з державними урядами, спрямовувати куди слід старання в таких справах як паспорти, дозволи на побут, дозволи на працю та порадою бути помічним кожному українцеві в його персональних справах. Щоби могти вповні відповісти цим завданням, переводиться спис стану осіб. В тій цілі взивається всіх українців, що живуть в межах німецької держави, негайно подати Комісаріатові до відома свої імена і назвища та адреси. В інтересі кожного бездержавного українця є до кінця 1938 року зареєструватися в Комі-

[1] Офіційна назва установи в німецькій мові: "Ukrainische Vertrauensstelle im Deutschen Reiche" – В статті використовується назва "Українська установа довіри в Німеччині / Німецькій імперії". В літературі можна зустріти й такі назви: "Українська установа довір'я", "Українське бюро довіри", "Українська служба довіри", "Комісаріат для українських справ в Німецькій державі" тощо.

[2] Бюро Української Установи Довіри в Берліні з 20 жовтня 1941 року знаходилось за адресою: Berlin SO 36, Mariannеplatz 14.

саріаті. Ті українці, що під цю пору належать до українських організацій, одержать безпосередньо від Управ своїх організацій відповідні листки зі запитами, конечними до переведення списку осіб. Ті українці, що не належать до ніякої української організації, повинні звернутися безпосередньо до Комісаріату для українських справ"[19; 32, арк. 38; 43].

Історія Української установи довіри в Німецькій імперії дотепер не була об'єктом спеціального дослідження ані в Україні, ані за кордоном. Щоправда, деякі автори, вивчаючи інші суміжні проблеми, побіжно торкалися в своїх роботах певних питань історії заснування та діяльності Української установи довіри в Німеччині [5; 7; 9; 12; 15; 16; 30; 33; 40].

По Першій світовій війні на території Німеччини в таборах військовополонених (Раштат, Вецляр, Зальцведель) перебувало – за різними оцінками – близько 100.000 українців, переважна більшість з яких повернулась на Україну [26; 28; 29].

У 20–30-ті роки після поразки українських визвольних змагань (1917–1921 рр.), за підрахунками сучасних українських дослідників, в Німеччині проживало приблизно 15.000 українців (крім того, тимчасова економічна еміграція з Західної України). Багато колишніх українських політиків, громадських та державних діячів Української народної республіки, Західноукраїнської народної республіки, Української держави, Директорії УНР, з якими німецькі уряди співпрацювали у 1918–1921 р., мешкали та працювали у міжвоєнний період у Берліні та інших містах Німеччини, тісно контактували у 20–30-ті роки, вже як емігранти, з німецькими державними структурами. Це гетьман України Павло Скоропадський, президент Західноукраїнської народної республіки Євген Петрушевич, президент Директорії УНР Андрій Макаренко, міністр закордонних справ Української держави Дмитро Дорошенко, посли УНР в Берліні Олександр Севрюк і Микола Порш та інші.

Українська еміграція в Німеччині між двома світовими війнами чисельно була набагато меншою, ніж, наприклад, у Польщі, Чехословаччині або Франції. Однак, саме в Німеччині знаходились головні центри українського націоналістичного та гетьманського рухів. В 20–30-ті роки XX століття в Німеччині були представлені всі основні напрямки української політичної еміграції: націоналістичний; монархістсько-гетьманський; ліберально-республіканський; соціал-демокра-

тичний та навіть націонал-соціалістичний (фашистський). В 20-ті роки в Берліні знаходилась також і штаб-квартира Комуністичної партії Західної України. Таким чином, Берлін у міжвоєнний період був одним з центрів української еміграції в Європі, де був представлений весь український емігрантський партійно-політичний спектр.

Точну кількість емігрантів українців, які перебували у Німеччині у міжвоєнний період встановити достатньо складно. Чисельність значно коливалась в різні проміжки часу; проблематично виокремити українців з загального комплексу емігрантів з Російської імперії, до складу якого належали росіяни, українці, білоруси, народи Кавказу тощо; до того ж, слід додати й переселення українських емігрантів з Німеччини до інших країн або з інших країн до Німеччини.

Чисельність української еміграції суттєво збільшилась внаслідок окупації Угорщиною Карпатської України та викликаної нею нової хвилі емігрантів-українців до Третього рейху [8; 18; 27; 28; 31; 42; 45]. З вибухом другої світової війни в 1939 році почалась масова еміграція українців на Захід, спершу до окупованої німцями Польщі, а з Польщі через Краків – до Німеччини [10; 15; 16; 20–22; 29]. Українська еміграція до Німеччини знову посилилася по окупації німцями Франції та Бельгії, де у міжвоєнний період жили та працювали емігранти з України. Найбільший наплив українців до Німеччини почався після того, як у 1941–1942 роках німецька армія окупувала українські землі, що входили до складу СРСР. За статистикою Української Установи Довіри в Берліні, в 1943-му році було лише із Західної України 800.000 молодих людей на праці в Німеччині. Ця статистика не охоплює великої маси робітників, привезених зі східноукраїнських земель [24, с. 212].

Отець доктор Петро Вергун, голова греко-католицької церкви в Німеччині періоду другої світової війни, у своєму "Життєписі" писав, що було "разом усіх один і пів (1,5) мільйона лишень українців-католиків в Німеччині. Тому то Апостольська Столиця оснувала Апостольську Візитатуру в Берліні для нас – українців-католиків в Німеччині дня 23 листопада 1940 року. Це була велика юрисдикційна територія" [24, с. 212][3].

[3] Mons. Dr. Peter Wehrhun: "Curriculum Vitae" – Lebenslauf (Abschrift). Geschrieben am 1956 in U.D.S.S.R. und geschickt am Abt Emmanuel N. Neufelder nach Niederalteich in Bauern. – S. 5–6. Тут цитуємо за: Отець доктор Петро Романишин Історія української еміграції та українська католицька церква в Німеччині // Українці в Берліні ... С. 208–225.

Д-р Микола Сушко, голова Української Установи Довіри при німецькому уряді в Берліні, в своїй неопублікованій праці писав: "Лишень у границях Німеччини, включно з Австрією та Чехословаччиною, за виключенням Польщі, принайменше 2 мільйони українців жили в 1944 році" [24, с. 212][4]. Українська Енциклопедія Українознавства подає, що після закінчення другої світової війни було в Німеччині 2–3 мільйони українців. В самому Берліні в тому часі жило приблизно 25.000 українців [4, с. 634–635].

Інформація щодо кількості українців в Німецькій імперії (суто Німеччина, Австрія, Протекторат Богемії та Моравії) напередодні та в роки Другої світової війни важлива для нас з огляду на те, що ми можемо оцінити обсяг роботи Української установи довіри у Німеччині.

Щодо організованого громадсько-політичного життя українських емігрантів напередодні та на початку Другої світової війни, то треба зазначити, що дозвіл на легальне існування та діяльність на теренах Третього рейху від німецьких урядових структур отримали лише дві українські громадські організації емігрантів, а саме: Українська громада в Німеччині та Українське національне об'єднання в Німеччині.

Розглядаючи питання про причини заснування, цілі та завдання Української установи довіри у Німеччині, організаційні заходи в цій справі та дискусійні питання, варто зазначити, що питання організації установ, які б контролювали та регламентували життя та діяльність емігрантів в імперії виникло ще в середині 1930-их років.

Влітку 1936 року в Німеччині розпочала свою діяльність Російська установа довіри [40, S. 36–55]. Тоді було зліквідовано стару приватну Російську установу довіри та засновано державну інституцію Російської установи довіри, яку очолив колишній генерал російської армії Василь Біскупський[5].

---

[4] Dr. N. Suschko: "Die Ukrainer in Deutschland während des 2. Weltkrieges" – Augsburg, 1979. (Manuskript noch nicht publiziert). Тут цитуємо за: Отець доктор Петро Романишин Історія української еміграції та українська католицька церква в Німеччині // Українці в Берліні ... С. 212.

[5] Біскупський Василь, народився у 1879 році у Санкт-Петербурзі. Генерал російської армії. В еміграції в Німеччині. Перебував у доволі близьких особистих стосунках з колишнім гетьманом генералом П. Скоропадським. Належав до групи правих монархістів у Мюнхені, яка на початку 20-х років активно співпрацювала з націонал-соціалістами. (Werner, Günter

Установи довіри для інших народів, предствники яких перебували на території Третього Рейху в якості емігрантів, – українська, кавказька тощо – залишилися тоді лише у проектах. Відкриття подальших установ довіри для українців та народів Кавказу відбулося лише через два роки – Українська та Кавказька установи довіри розпочали свою діяльність у 1938 році [40, S. 47].

Раніше за Українську розпочала свою діяльність й Кавказька установа довіри у Німеччині. 1-го вересня 1938 року існуюче до того часу грузинське консультаційне бюро в Берліні (Georgische Beratungsstelle, Berlin, Keitstraße 19/20) було перетворено на Кавказьку установу довіри. В звіті Таємної державної поліції за 1938 рік зазначалося, між іншим, що грузини, вірмени, азербайджанці та представники гірських народів Кавказу, так само як і українці, чітко відокремлювали себе від великоросійської еміграції, щоправда, не були політично монолітними [36, Bl. 231]. Керівником Кавказької установи довіри був затверджений доктор Володимир Ахметелі, колишній грузинський посол в Берліні, заступником – колишній керівник грузинського консультаційного бюро князь Олександр Абхазі [35, Bl. 116].

Питання про необхідність утворення Української установи довіри у Німеччині виникло ще навесні 1936 року під час організаційних заходів навколо Російської установи довіри. Обговорювались і кандидатури на посаду голови установи. З ініціативою в цій справі виступило тоді зовнішньополітичне відомство НСДАП (керівник А. Розенберг), яке вважало за потрібне вирівняти в правах українську, російську, а також кавказьку еміграцію в імперії. Водночас розглядалось питання щодо керівника цієї установи довіри. Поряд з кандидатурою німецького підданого, банківського службовця О. Скорописа-Йолтуховского, називалася також кандидатура українського емігранта, професора З. Кузелі, який на той час працював в Українському науковому інституті в Берліні.

Однак, через комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів, німецькі урядові структури лише влітку – восени 1938 року предмет-

---

Die Geschichte der russisch-orthodoxen Kirche in Deutschland in den Jahren 1920–1950. – Sigmaringen, 1982. – S. 11. Тут цитуємо за: Dodenhoeft, Bettina Laßt mich nach Rußland heim: russische Emigranten in Deutschland von 1918 bis 1945. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1993. – S. 45).

но стали до організації Української установи довіри. Щодо керівника установи, то ситуація, як і два роки тому, довгий час залишалася остаточно нез'ясованою. Як найбільш вірогідний кандидат на посаду голови Української установи довіри німецькою стороною розглядався доктор Микола Сушко.

У звіті таємної державної поліції за вересень 1938 року зазначалось, що для того, "щоб позбутися існуючих в українському емігрантському середовищі протиріч, в кінці вересня цього року було розпочато роботу по заснуванню Української установи довіри. Бюро Установи знаходиться за адресою: Berlin, Bayerischer Platz 3. Кому буде довірено керівництво Установою – ще остаточно не вирішено. Як найбільш вірогідний кандидат розглядається д-р Микола Сушко, який працював як Kurkommissar in Bad Hall / Oberösterreich. Сушко є українцем за походженням, дістав, щоправда, вже багато років тому австрійське громадянство та є таким чином підданим імперії (Reichsdeutscher). Він є членом НСДАП. При пануючій роздробленості в середовищі української еміграції він є одним з небагатьох кандидатів, які здатні очолити установу, до того ж він є в політичному відношенні повністю незаангажований" [35, Bl. 116].

Дві найбільші українські громадські організації емігрантів – монархістсько-гетьманська Українська громада та націоналістичне Українське національне об'єднання, – які отримали від німецького уряду право на легальну діяльність в імперії – перебували в стані постійної конкурентної боротьби за вплив на українське емігрантське середовище в Німеччині та за право бути єдиним репрезентантом української національної справи перед німецькою владою[6]. Напередодні та в роки Другої світової війни Українське національне об'єднання стає найбільш масовою та впливовою громадсько-політичною організацією українських емігрантів в імперії[7]. Щоправда, до кінця війни

[6] В звіті Таємної державної поліції за 1938 рік повідомлялося, що в майбутньому буде дозволено існування лише двом з існуючих на сьогодні в Німеччині українським емігрантським організаціям, а саме УНО та гетьманському руху з Громадою. Підготовчу роботу по ліквідації решти організацій вже розпочато. (Bundesarchiv Berlin – R 58 Reichssicherheitshauptamt (RSHA). – Nr. 3061 (Звіт Таємної державної поліції за 1938 рік). – Bl. 229).

[7] "У 1940 році створено 15 нових філій та 130 гуртків, а число членів зросло до 13.260 осіб. В 1941 році створено Обласні Управи в таких містах:

український гетьманський рух в еміграції на чолі з колишнім гетьманом П. Скоропадським, Українська громада в Німеччині, маючи певну постійну підтримку в українському емігрантському середовищі та з боку зацікавлених німецьких державних, урядових та партійних структур – передусім міністерства закордонних справ та зовнішньополітичного відомства НСДАП – продовжував активно діяти, зберігаючи певну кількість членів та симпатиків.

У звіті Таємної державної поліції за жовтень 1938 року повідомлялось, що "протистояння між УНО та гетьманським рухом триває й далі. Протиріччя останнім часом загострилися через можливе в майбутньому заснування Української установи довіри, а саме тому, що *обидві партії намагаються поставити на чолі цієї установи свого кандидата* (*курсив – Д.Б.*). Проти доктора Миколи Сушка, кандидатура якого розглядалася на посаду голови Української установи довіри, останнім часом з'явилися певні сумніви. Передусім вказують на те, що М. Сушко є нібито членом УНО та підтримує дуже тісні стосунки

в Данцігу – на Східну і західну Прусію; в Катовицях – на Горішній Шлеськ; в Празі – на Протекторат; в Нільвінген – для Західної Мархії та Люксембургу; в Райхенбергу – на Саксонію і Судети; в Ганновері – на Ганновер, Шлезвіг-Гольштайн, Ольденбург-Вестфалію, та в Бреславі – на Долішній Шлеськ. На кінець 1941 року УНО зросло до 36.042 членів, зорганізованих у 1.200 гуртках, 61 філіях та в 7-ох Обласних Управах. Зріст членства тривав до половини січня 1942 р. За половину січня 1942 р. вписалося 3.639 нових членів.... В загальному – УНО осягнуло майже 40 тисяч членів. В другій половині цього ж місяця, прийшло зарядження від німецького уряду, яке зобов'язувало Головну Управу УНО не приймати в члени УНО т.зв. цивільних робітників з Генеральної Губернії. Могли бути членами УНО лише ті українці, які прибули до Німеччини до 1-го вересня 1939 року, тобто до вибуху II-гої світової війни, або ті, що прибули після 1-го вересня з інших країн Європи, за виїмком Польщі. Ті клітини, що складалися з цивільних робітників, мали бути розв'язані. Це обмеження сильно відбилося на дальшому розвиткові УНО в Німеччині. Цього ж місяця (червень 1942 року) новим зарядженням урядових чинників привернено Головній Управі УНО право організаційної праці серед українців, які прибули до Німеччини перед вибухом німецько-совєтської війни, ц. є. перед 22-гим червня 1941 року." Детально дивись: Роман Скиба Українське Національне Об'єднання (УНО) в Німеччині. До генези постання УНО // Українці в Берліні ... С. 179–180.

з Організацією українських націоналістів. Через ці стосунки варто опасатися неприємних зовнішньополітичних ускладнень, тому що члени ОУН протягом останніх років здійснили кілька терористичних актів в Польщі. Для з'ясування порушених питань найближчим часом має бути проведено обговорення" [35, Bl. 60].

Влітку – восени 1938 року з боку відповідних німецьких державних структур – міністерство закордонних справ, головне управління імперської безпеки, міністерство внутрішніх справ, зовнішньополітичне відомство НСДАП та ін. – активно здійснювалися заходи в справі організації Української установи довіри у Німеччині. При цьому одним з ключових питань, навколо якого точилися дискусії між головними дійовими структурами означеного процесу, було питання вибору кандидата на посаду голови Української установи довіри. В цій справі переплелися як інтереси державних та партійних структур Німеччини та німецької армії, так й інтереси партійно-політичних груп української еміграції, що діяли на теренах імперії: українських націоналістів та гетьманців.

Жваве листування керівників та співробітників відповідних міністерств та відомств Третього Рейху, аналітичні матеріали про зустрічі та спільні наради в справі організації УУД проливають світло на процеси в українському емігрантському середовищі, та водночас висвітлюють ставлення німецьких урядових та державних структур до української еміграції, конкурентної боротьби в українському емігрантському середовищі та "українського питання" в цілому.

Питання щодо кандидатури на посаду голови Української установи довіри у Німеччині вирішувалось головним чином представниками кількох відомств, а саме міністерства закордонних справ, зовнішньополітичного відомства НСДАП, верховного головнокомандування (зокрема, Абвер), міністерства пропаганди та головного управління імперської безпеки (зокрема, таємна державна поліція). Координувало та організовувало роботу в цій справі Головне управління імперської безпеки та як його підрозділ таємна державна поліція (Гестапо), оскільки питання еміграційної політики та контролю над бездержавними мешканцями у Третьому рейху знаходилися у компетенції саме цих структур[8].

[8] "Головне управління імперської безпеки є відповідальним за контроль над українськими групами в імперії". (ГДА СБУ – Ф. 13 Друковані

Українська установа довіри, на думку німецької сторони, окрім контролюючої функції, мала слугувати також й справі консолідації в українському емігрантському середовищі. Так, в звіті Таємної державної поліції за 1938 рік, між іншим, зазначалось, що для того, щоб дійти до примирення в українському емігрантському середовищі (як це було зроблено всередині російської еміграції), в кінці 1938 року було засновано Українську установу довіри, яка мала завдання реєструвати українців, які проживають в Німеччині, та опікуватись ними господарче [36, Bl. 230].

Утворення установ довіри – Російської, Кавказької та Української – для бездержавних емігрантів, які перебували на території Німеччини, однак не були підданими імперії, доцільно розглядати у загальному руслі процесів уніфікації суспільного життя, які відбувалися в Німеччині після приходу до влади НСДАП у 1933 році. Ці установи призначалися перш за все для виконання контрольно-адміністративних функцій, реєстрації, прямого та непрямого поліцейського нагляду та регулювання життя й діяльності не громадян імперії. Питання контролю за емігрантами набуло більш конкретного змісту напередодні Другої світової війни.

Компетенції Української установи довіри у Німеччині підлягали не всі українці, що перебували протягом другої світової війни на території Третього Рейху. Українськими емігрантами вважалися лише ті українці, які прибули до Німеччини до 22 червня 1941 року, тобто до початку війни проти Радянського Союзу. Вони мали зареєструватися в Українській установі довіри та могли користуватися послугами цієї установи. Причому реєстрацію було завершено 31 грудня 1943 року. Решта українців у Третьому Рейху зараховувалися до інших категорій не громадян імперії (*напр., "Ostarbeiter" – "робітники зі Сходу"; військовополонені тощо*), долею яких займалися інші німецькі міністерства та відомства.

Той факт, що німецькі владні структури разом з Українською установою довіри ще до кінця 1943 року продовжували закликати до реєстрації та реєстрували українців в імперії, які опинилися на території Третього Рейху до 22 червня 1941 року, і так до того часу не заре-

---

видання. – Спр. 372. – Т. 34. – Арк. 188–189. З листа начальника поліції безпеки та СД від 17 жовтня 1940 року керівнику штабу зовнішньополітичного відомства НСДАП Арно Шиккеданцу від 17.10.1940 року).

єструвалися в УУД, може свідчити з одного боку, про те, що відповідні структури Німеччини (передусім Головне управління імперської безпеки та Гестапо й Міністерство внутрішніх справ) так і не змогли охопити всіх українців загальним контролем, у тому числі й через УУД, а з іншого, українці, які перебували на теренах Німецької імперії, з різних причин не поспішали вписуватися до списків УУД та користуватися послугами, що їх надавала установа українським емігрантам, що в свою чергу може означати, що вищезазначені переваги та послуги не були абсолютними.

Розпад Чехословаччини та окупація Угорщиною Карпатської України [8, 18, 27, 28, 31, 42, 45] призвели до нової хвилі української еміграції до імперії [37, Bl. 101–102], що викликало додаткове навантаження на Українську установу довіри [37, Bl. 162]. Постала нагальна потреба розширення структур установи та організації філій УУД в Австрії та Протекторату Богемії та Моравії. Було засновано філію Української установи довіри у Відні, керівником якої став Химинець [37, Bl. 34 RS.]. Початок Другої світової війни викликав нову хвилю переселення великої кількості українців з Західної України, що була окупована радянською армією, до імперії, що в свою чергу викликало заснування нових структурних одиниць Української установи довіри. Окрім центрального бюро в Берліні, діяли філії Української установи довіри у Відні, Празі та Лодзі. До того ж, було засновано кілька, так званих, "мужів довір'я" у Діршау, Каліші, Торні, Бромберзі, Білостоці та Білітці [1, с. 4][9].

Щодо кола питань, якими займалася Українська установа довіри в Німеччині, то важливу інформацію подає нам у своїх спогадах *"Укра-*

[9] Адреси Українських Установ Довір'я: 1) Ukrainische Vertrauesstelle im Deutschen Reiche, Berlin SO 36, Marianenplatz 14; 2) Stützpunkt Wien der Ukrainischen Vertrauensstelle, Wien VII, Karl Schweighofergasse 3; 3) Stützpunkt Prag der Ukrainischen Vertrauensstelle, Prag III, Schwerinstraße 6; 4) Stützpunkt Litzmannstadt der Ukrainischen Vertrauensstelle, Adolf–Hitlerstraße 92. Адреси Мужів Довір'я (Anschriften der Vertrauensleute): Emil Rusin, Dirschau, Friedrichstraße 7; Wladymir Illiuk, Kalisch, Richterstraße 1; Thomas Sypnewski, Torn, Nürnbergerstraße 30; Iwan Nawalkowskyj, Bromberg, Hanfstraße 16; Wasyl Risnyk, Bialistock, Roonstraße 10; Iwan Melnyk, Bielitz, Rotenturmstraße 9a. Детально див.: *Український Вісник (Берлін) Орган Українського національного об'єднання в Німеччині. – Ч. 21 (120). – 17 жовтня 1943 року. – С. 4.*

їнська Установа Довір'я в Німеччині. Офіційно: Ukrainische Vertrauensstelle im Deutschen Reiche" свідок тогочасних подій Василь Яріш: "Основним завданням У.У.Д. було ведення точного обліку українців, які перебували в Німеччині в характері цивільних робітників. В зв'язку з тим, кожний українець чи українка, що працювали в Німеччині, повинні зголоситися та постаратися про виказку від Української Установи Довір'я. Ця виказка (*посвідчення – Д. Б.*) була визнана офіційним особистим документом даної особи. Для одержання виказки У.У.Д. треба було виповнити відповідний формуляр, відповісти на запити, поставлені в ньому, і власноручно підписати цей формуляр. До виповненого й підписаного формуляра треба було залучити дві завірені і підписані фотографії апліката і все це передати або переслати до бюро У. У. Д. (*Українська установа довіри – Д. Б.*). Виказка Української Установи Довір'я була зеленої краски, подавала ім'я й прізвище, особисті дані і знімок власника. Ці інформації були завірені печаткою У. У. Д. і підписом урядовця. Виказка У. У. Д. була визнана урядовими чинниками, наприклад: Урядом Праці, Прохарчування тощо. Бувало, що виказки У. У. Д. захищали наших робітників перед сваволею німецьких працедавців" [33, с. 184–187]. І далі: "Українська Установа Довір'я мала також право видавати виказки полоненим воякам-українцям, коли переводжено їх у стан цивільних робітників. Це торкалося виключно українців з польської армії, але до українських полонених із сов'єтської армії Українська Установа Довірїя не мала жадного доступу (Українські робітники, привезені із східноукраїнських земель на примусові роботи до Німеччині перебували в спеціальних таборах та їхніми долями займалися інші відомства Німеччини)" [33, с. 184–187].

Доцільно розрізняти завдання й цілі Української установи довіри в Німеччині, як їх бачили німецькі владні структури, що її організовували, та як на це все дивилися українські емігранти – поодинокі та організовані. Та з іншого боку, розглядаючи результати діяльності цієї установи, слід звернути увагу на те, як оцінювали діяльність Української установи довіри у Німеччині німецька та українська сторони, чи справдилися їхні надії, чи досягли вони поставлених цілей.

Василь Яріш в свої спогадах писав про Українську установу довіри: "На перший погляд виглядало, що ця інституція була українська, бо лише українці в ній працювали, але в суті речі, це була установа, яку заснував, фінансував і контролював німецький уряд [33, с. 184–187].

В листі начальника поліції безпеки та СД від 17 жовтня 1940 року керівнику штабу зовнішньополітичного відомства НСДАП Арно Шикеданцу стосовно української еміграції та Української установи довіри в Німеччині розповідаючи про свою розмову з гетьманом П. Скоропадським, протягом якої останній пообіцяв переглянути свої позиції та ставлення до Української установи довіри, начальник поліції безпеки писав: "…помилка в поглядах гетьмана Скоропадського полягала в тому, що він в Українській установі довіри бачив політичну установу, тоді як вона є суто адміністративною установою, яка реєструє українців за завданням мого відомства, надає їм роботу, дозвіл на місце проживання та паспорт й допомагає їм у різноманітних особистих питаннях" [2, арк. 191].

Діяльність Української установи довіри висвітлювалась на сторінках періодичних видань української еміграції в Німеччині. У додатках до публікації, подаються статті і матеріали, присвячені діяльності Української установи довіри в Німеччині, надруковані свого часу в українських емігрантських періодичних виданнях *"Українська пресова служба" (Берлін)*[10]*, "Український Вісник" (Берлін)*[11] *та "Українська Дійсність" (Берлін)*[12]. Матеріали подано мовою оригіналу.

---

[10] *"Українська пресова служба"*, українське інформаційне бюро в Берліні, організоване колами Організації українських націоналістів. Українська пресова служба видавала бюлетені німецькою та українською мовами (1931–1941), де друкувалися матеріали з українського політичного й культурного життя. Детально див.: Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Том 9 / Головний редактор В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1980. – С. 3384.

[11] *"Український Вісник"*, орган Українського Національного Об'єднання (УНО) в Німеччині, націоналістичного напряму, виходив у Берліні з 1936 до 1945. Детально див.: Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Том 9 / Головний редактор В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1980. – С. 3421.

[12] *"Українська Дійсність"*, орган Української Громади в Німеччині гетьманського напряму, виходив у Берліні 1940–1945 тричі на місяць. Детально див.: Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Том 9 / Головний редактор В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1980. – С. 3354.

ДОДАТКИ

1.

Оснування Комісаріату для українських справ у Німецькій державі

З днем 1-го грудня б. р. розпочав свої чинності "Комісаріат для українських справ в Німецькій державі" ("Ukrainische Vertrauensstelle im Dritten Reiche"). Приміщення Комісаріату є: Berlin W 30, Bayerische Platz 3. / тел. 262518/. На чолі Комісаріату стоїть д-р Микола Сушко.

Комісаріат для українських справ має за завдання заступати інтереси бездержавних українців, що мешкають у німецькій державі, влекшувати зносини українців з державними урядами, спрямовувати куди слід старання в таких справах як паспорти, дозволи на побут, дозволи на працю та порадою бути помічним кожному українцеві в його персональних справах. Щоби могти відповісти цим завданням, переводиться опис стану осіб. В тій цілі взивається всіх українців, що живуть в межах німецької держави, негайно подати Комісаріатові до відома свої імена і назвища та адреси. В інтересі кожного бездержавного українця є до кінця 1938 року зареєструватися в Комісаріаті.

Ті українці, що під цю пору належать до українських організацій, одержать безпосередньо від Управ своїх організацій відповідні листки зі запитами, конечними до переведення списку осіб. Ті українці, що не належать до ніякої української організації, повинні звернутися безпосередньо до Комісаріату для українських справ.

Українська пресова служба. Українське видання. Заступництво на Німеччину. – Берлін. – 1938. – 12 грудня. – Ч. 16/38.

2.

Звернення "До всіх українців Великонімеччини"

"З різних сторін доходять до нас негодування, що Українців в багатьох випадках мішають з поляками чи просто вважають за поляків. При провірюванні цього рода фактів з правила виявляється, що таке трактування Українців не є виявом злої волі, тільки просто незнання. Помішання спричинюють часто документи колишньої польської держави. Тому треба, щоби кожен українець мав виказку, що стверджувала би його приналежність до української нації. Такі виказки видає

Українська Установа Довіри. Тому обов'язком кожного українця в Німеччині є зареєструватися в цій Установі.

При реєструванні треба подати: 1) Ім'я і прізвище; 2) дата і місце народження; 3) релігія; 4) колишня адреса в батьківщині; 5) чим займався дома; 6) хто може посвідчити, що Ви Українець (найкраще з поміж тих, що знають Вас ще з дома); 7) теперішнє заняття; 8) теперішня адреса; 9) до наведених даних додати дві знимки і документи, як, наприклад, метрика, військовий документ, легітимація, виказки українських товариств чи установ тощо. Всі прислані документи повернуться назад.

Цей заклик відноситься не тільки до зорганізованих вже українців, але й до тих, що остають ще поза нашими організаціями. Тому взиваємо членів УНО не тільки самим зареєструватися і не тільки подбати, щоб усі інші наші члени зареєструвалися, але теж постаратися, щоби зареєструвалися усі без виїмку Українці зі свого національного обов'язку і зі свого власного інтересу.

Адреса Української Установи Довіря: Ukrainische Vertrauensstelle im Dritten Reiche. Berlin W 30, Bayerischer Platz 3.

При листах не забудьте написати власної адреси, на яку вишлеться Вам виказку і повернеться Ваші послані документи.

Український Вісник (Берлін). Орган Українського національного об'єднання в Німеччині (УНО). – Ч.4 (33). – квітень 1940 року. – С. 2.

3.

Членам і прихильникам УНО до відома.

Наслідком воєнних законів, розпорядків і приписів німецьких властей, правно-соціальними справами українців у Німеччині має відтепер займатися виключно урядова установа, що зветься "Ukrainische Vertrauensstelle" або по-українськи "Українська Установа Довір'я". Просимо усіх членів і не членів УНО, що довіряли нам у тих справах, що їх нижче наводимо зокрема, не звертатись до УНО, а тільки безпосередньо до урядової установи "Ukrainische Vertrauensstelle", Berlin W 30, Bayerischer Platz 3; коли до нас будуть приходити які-небудь листи в тих справах, то ми їх не будемо полагоджувати.

До правно соціальних належать такі справи:

Звільнення з праці, підшукання нової праці, перенесення на нове місце праці, переведення з нефахової на фахову працю, оплата праці,

оплата праці в сільському господарстві згідно з тарифами та розпорядками міністерства, додатки для тих, що з власної праці утримують родини, перевіз зароблених у Німеччині грошей і куплених під час праці речей до дому, як хтось живе в Генерал–Губернаторстві, допомоги для тих, які працею зглядно платнею за неї не можуть втримати родини, оплата подорожі з праці до дому, якщо немає в когось стільки грошей, щоб самому собі оплатити дорогу, податки, окремі стягування заробітної платні, пересилка грошей до Генерал-Губернаторства для родин, каса хорих, соціальне обезпечення, справи харчування, поведінки з українськими робітниками, додаткові картки для важкопрацюючих, зажалення на уряди праці і зокрема на польських перекладчиків, якщо такі де-небудь дають себе пізнати, вимоги українських перекладчиків для Українців, час праці, надто довга праця, надто важка праця, яка не одному не під силу, недоладности при праці чи непорозуміння з працедавцями або їхніми наставниками, закуп одягів, сорочок, черевиків, плащів зглядно картки на їх закуп, арештування, непорозуміння з Поляками, з якими в більшості доводиться жити і працювати, польські шикани над Українцями, польські провокації супроти Українців, звільнення з праці для виїзду до дому, чи то до родини, чи на власну господарку, чи на іншу працю в Генерал-Губернаторстві, відпустки з праці, перепустки та документи на виїзд до Протекторату Чехії та Моравії або до Генерал-Губернаторства, зажалення родичів у справі трактування їхніх дітей, здебільше ще малолітніх, при праці, розірвання родин тим, що їх порозділювано в різні сторони на різні праці, звільннення з таборів переселенців на працю в Німеччині чи в Генерал-Губернаторстві або в Протекторатї, видання німецькими властями приватного майна, що його переселенці передали переселенчим комісіям при переїзді до Німеччини, надання німецького громадянства Українцям, звільнення українських полонених з полону на цивільну працю, звільнення з полону чоловіків, що їх жінки живуть в Генерал-Губернаторстві, допомога полоненим харчами або грішми, видістання родин зі Советів, вияснення державної приналежности Українця, пошукування за працею по фаху в Генерал-Губернаторстві, приналежність до фронту праці (Арбайтсфронт – *Arbeitsfront – Д. Б.*), приміщення на фахові курси (не до шкіл), прийняття до військової служби або до служби праці в Німеччині чи в Генерал-Губернаторстві, примус носити польські відзнаки “П”, польські легітимації, кари за неношення польських відзнак, що їх видають украї-

ським робітникам уряди праці (Арбайтсамти – *Arbeitsamt – Д. Б.*), вироблення пасів для чужинців (Фремденпаси – *Fremdenpaß / Fremdenpäße – Д. Б.*), отримання паперів (Аусвайз – *Ausweis – Д. Б.*), які б доказували, що їх власник є українець і т.д.

Годі тут вичислювати все, з чим звертались до нас члени і що підтягується під правно-соціальні справи. Сюди належить також писати прохання за дозвіл відфотографуватись, щоб мати знимки для потрібних легітимацій і діставати дозвіл на виїзд до міста для фотографування. Звертаємо увагу всіх, що згідно з існуючими тут приписами, кожний Українець у Німеччині повинен бути зареєстрований в "Українській Установі Довір'я".

Анкет тої установи не треба присилати до УНО, а тільки прямо туди. Якщо ми такі анкети дістанемо, передамо їх тій установі. Не треба звертатись до нас також із проханнями, щоб приспішити в тій установі виставлення виказки (Аусвайз – *Ausweis – Д. Б.*), а писати просто туди. Туди ж треба висилати й документи разом з анкетами, з яких би виразно було видно, що пересилаючий анкети є Українець. Знову ж таки якщо там документи трохи довше, як нормально, затримуються – не звертайтеся до УНО, щоб воно видобуло документи з тої установи, а пишіть просто туди і жадайте звороту своїх документів.

Якщо пишите зажалення чи якусь скаргу, то пишіть лише правду, бо як викажеться щось у скарзі неправдивого – то справа закінчитися зле.

УНО буде відтепер полагоджувати лише чисто організаційні та культурно-освітні справи.

Український Вісник (Берлін). Орган українського національного об'єднання. – Ч 14 (43). – 25 жовтня 1940 року. – С. 7.

4.

Правні поради подає Українська Установа Довіря в Берліні
(Ukrainische Vertrauensstelle im Dritten Reiche. Berlin W 30, Bayerischer Platz 3).

Поради треба відразу вважати відповіддю на численні листи, які ми одержали і на які ми не маємо згоди дати окремої відповіді.

1) З причини воєнних загострень і зв'язаних з тим нових розпорядків та через брак сільськогосподарських робітників в Німеччині нам не вдалось виєднати в урядах звільнення з сільськогосподарської пра-

ці навіть тих українців, о мають інше звання. Дуже помагає в справах звільнення з праці, зглядно в зміні праці, німецький фронт праці (Deutsche Arbeitsfront). Тому радимо всім вступати в члени тої організації. Інформації дістанете в місцевих управах німецького фронту праці.

2) Кому праця, яку він тепер має, заважка, повинен старатись звільнитись з праці законним шляхом в уряді праці (Arbeitsamt).

3) Хто виїжджає на працю до Берліна за дозволом уряду праці, той повинен домагатись від уряду праці, щоб в звільненню з праці було зазначено, що виїжджає до Берліна. В противному випадку навіть зі звільненням з уряду праці важко в Берліні дістати працю.

4) Рішуче відраджуємо всім покидати працю самовільно без дозволу урядів, бо за це тепер поліція замикає і відтак ще й суд покарає.

5) Відзнаку "П" мають носити лише поляки. Українці ні. Щоб мати змогу виказатись, що українець, кожний мусить мати легітимацію (Ausweis) з Установи Довіря. Та легітимація є доказом, що її власник є українець.

6) На днях появилося урядове розпорядження, на підставі якого заборонено приміщувати українців і поляків разом чи на праці, чи на помешканні. Всі українці повинні домагатись окремого приміщення і окремої праці, де б не було поляків, та взагалі оминати поляків.

7) Всі українські втікачі, чи з Західної, чи з Карпатської України, мусять старатись про відповідні документи (Fremdenpaß). На підставі розпорядку урядів такий пас мусить мати кожний чужинець в Німеччині. Щоб одержати такий пас треба: а) бути зареєстрованим в Українській Установі Довіря; б) треба мати від Української Установи Довіря поручаюче письмо до поліції, ландрата чи іншого уряду, який такі паси видає.

8) Перепустки до Протекторату Чехії і Моравії видають поліційні уряди. Перепустки на виїзд до Генерал-Губернаторства видає Уповноважений Генерал-Губернатора в Берліні. Щоби одержати таку перепустку, треба мати звільнення з праці, зглядно відпустку (Urlaubsschein). Адреса Уповноваженого така: Der Bevollmächtigte des Generalgouverneurs, Berlin W 8, Standartenstraße 14.

9) В справі карток на одяг і закуп інших речей ми не можемо майже нічого зробити. В тій справі треба поступати так: звернутись до працедавця, а працедавець звертається до відповідного уряду (Kartenstelle), що видає такі картки. Одяг можна купити лише на картки.

10) Втікачі з України, які не мають ніяких грошових засобів, повинні звертатися за одягом, черевиками, помешканням і іншими речами до Nationalsozialistische Volkswohlfahrt.

11) На запити про заробітки подаємо: вони не в кожній німецькій провінції однакові. Щоб приблизно поінформувати про те, подаємо такі дані: сезонові робітники, що працюють переважно по дворах більшими групами, одержують в провінції Бранденбург і Курмарк пересічно: чоловіки 24 пфенігів, а жінки 20 пфенігів на годину, крім того, денно пів літри молока, а тижнево 25 фунтів картоплі й 3 марки. Загальна норма платні: сталі робітники : дорослі мужчини 40–50 марок місячно, дорослі жінки 32–35 марок місячно. Праця триває літом 10–11 годин денно, а зимою 8 годин денно. За працю понад ті години платиться в будень 50% більше за годину, а в неділю подвійно.

12) Просимо всіх писати короткі листи і висловлюватись стисло, а не розписуватись про те, що можна сказати кількома словами, на кількасторінковому листі. Треба писати чітко.

13) Не змішувати УНО і Української Установи Довіря, бо це дві зовсім різні установи: УНО є громадська організація, а Установа Довіря урядова.

14) Не реєструйтесь в Українській Установі Довіря подвійно, а то й потрійно. Раз вислали анкету, чекайте на виказку. Якщо її нема, то можете листовно запитати, що з нею, а не зараз же висилати другий раз анкети.

15) Як отримали від нас листа і на його відповідаєте, подайте зараз число нашого листа до Вас, бо то облекшує нам працю і ми зможемо скоріше полагодити всі справи.

Український Вісник (Берлін). Орган Українського національного об'єднання у Німеччині. – Ч. 8 (37). – 25 липня 1940 року. – С. 4.

5.

Під увагу всім Українцям в Німеччині.

Реєстрація в Установі Довіря.

Маємо запити в справі реєстрації Українців в Українській Установі Довіря в Берліні (Ukrainische Vertrauensstelle). Повідомляємо, що та установа – це німецька урядова установа, якої завданням є реєструвати і допомагати Українцям в Німеччині. УНО натомість є Українська громадська організація. В Установі Довіря мусить бути зареєстрований

кожний Українець, що живе в Німеччині; членом УНО може бути лише свідомий Українець. Анкети Установи Довіря треба обов'язково виповнити і переслати на адресу: Ukrainische Vertrauensstelle, Berlin W 30, Bayerischer Platz 3.

Український Вісник (Берлін). Орган Українського національного об'єднання у Німеччині. – Червень 1940 року. – Число 6 (35). – С. 5.

6.

Замість відповідей на листи.

Яка наша державна приналежність?

Часто дістаємо від наших членів і від урядів письма, в яких запитують нас, яку державну приналежність треба писати на документах, що їх виставляється Українцям. Часто чуємо нарікання наших членів на те, що Арбайтсамти виписують на документах "поляк" чи "польський горожанин". Ми всі є тепер бездержавними, бо своєї держави не маємо. Ми пишемо по-німецьки замітку в тій справі. Коли комусь виписують на паперах, що він поляк, повинен з тим числом "У.В." піти до уряду в тій справі і вказати на неї урядам. Документів, на яких написано "поляк", Українець не повинен приймати, а все домагатись, щоб йому написали "українець".

Український Вісник (Берлін). Орган Українського національного об'єднання у Німеччині. – 25 липня 1940 року. – Число 8 (37). – С.3.

7.

Від Головної Управи УНО

1) Українська Установа Довір'я в Німецькій державі подає до відома українським емігрантським організаціям та поодиноким українцям-емігрантам, що реєстрація українських емігрантів на терені Великонімеччини та Протекторату Чехії й Моравії закінчується з днем 31 грудня 1943 року. Всі українці-емігранти, які в даний час мають на терені Великонімеччини та Протекторату свій сталий осідок та які хотять мати від Української Установи Довір'я виказку – повинні до кінця грудня 1943 року надіслати до Української Установи Довір'я, або до її Станиць та Мужів Довір'я належно виповнені власноручно підписані анкети – з долученням 2-х фотографічних знимок та документів, які підтверджують анкетні відповіді.

За українців-емігрантів уважається тих осіб, які являються з походження українцями та які з різних причин були змушені залишити свою Батьківщину до 22. червня 1941 року. Українців, що з різних причин прибули з їхньої Батьківщини до Великонімеччини по 22. червня 1941 року не вважається за емігрантів і вони реєстрації в Українській Установі Довір'я не підлягають.

Адреси Українських Установ Довір'я:

1. Ukrainische Vertrauesstelle im Deutschen Reiche, Berlin SO 36, Marianenplatz 14;

2. Stützpunkt Wien der Ukrainischen Vertrauensstelle, Wien VII, Karl Schweighofergasse 3;

3. Stützpunkt Prag der Ukrainischen Vertrauensstelle, Prag III, Schwerinstraße 6;

4. Stützpunkt Litzmannstadt der Ukrainischen Vertrauensstelle, Adolf-Hitlerstraße 92.

Адреси Мужів Довір'я (Anschriften der Vertrauensleute):

– Emil Rusin, Dirschau, Friedrichstraße 7;
– Wladymir Illiuk, Kalisch, Richterstraße 1;
– Thomas Sypnewski, Torn, Nürnbergerstraße 30;
– Iwan Nawalkowskyj, Bromberg, Hanfstraße 16;
– Wasyl Risnyk, Bialistock, Roonstraße 10;
– Iwan Melnyk, Bielitz, Rotenturmstraße 9a.

Український Вісник (Берлін) Орган Українського національного об'єднання в Німеччині. – Ч. 21 (120). – 17 жовтня 1943 року. – С. 4.

8.

З Установи Довіря

Українська Установа Довіря в Берліні почала від 20 жовтня цього року урядувати в новому бюро: Berlin SO 36, Marianenplatz 14.

Начальником Української Установи Довіря в Празі став п. Дмитро Бандрівський.

Українська Дійсність (Берлін). Орган Української Громади в Німеччині. – 1 листопада 1941 р. – Число 18. – С. 2.

9.

Оголоска

Українська Установа Довіря, Станиця в Празі, повідомляє, що німецькі уряди дали наказ, щоби кожна особа, яка є членом якої-небудь статутової української організації в Протекторáті, була зареєстрована в Українській Установі Довіря, Станиця в Празі. Супроти того Українська Громада Філія в Празі взиває тих своїх членів, які досі не зареєструвалися в Українській Установі Довіря в Празі, щоб негайно це зробили. До реєстрації кожна особа виповнить дві анкети, залучить три фотографії і один поштовий значок на порто для пересилки виказки, або тимчасової посвідки. Адреси на анкетах писати по-німецькі, або по-чеські.

Коли хто з членів Української Громади в Протекторáті Чехи й Морава мимо цього упімнення не зареєструється, буде виключений з членства Української Громади.

Обласний Провід Української Громади в Чехах і Мораві.

Українська Дійсність (Берлін). Орган Української Громади в Німеччині. – 1 листопада 1941 р. – Число 18. – С. 2.

10.

Збірка на Німецький Червоний Хрест.

До Українського Громадянства в Протекторáті Чехи-Морава.

Вже майже 3 роки бореться хоробра німецька армія за краще майбутнє європейських народів, отже й нашої української спільноти. Зник наш відвічний ворог Польща, а червона Москва конає в передсмертних судорогах. Ми не зможемо належно віддячитися непереможній німецькій армії за всі ті великі жертви, понесені також й за кращу будучність України. Усі народи переводять тепер грошові збірки в користь Німецького Червоного Хреста. Також і Українці в Краю та на еміграції поспішають з своїми пожертвами на Німецький Червоний Хрест. Українська еміграція в Протекторáті Чехи й Морава не сміє лишитися позаду.

Українська Установа Довіря в Протекторáті переводить грошову збірку на Німецький Червоний Хрест серед Українців у Протекторáті і сподівається, що українське громадянство поспішить з численними датками на Німецький Червоний Хрест. Хай жертвують усі, заможні

й незаможні. Серед нас не сміє бути нікого, хто б не пожертвував хоч би й найскромнішу лепту на Німецький Червомий Хрест! Докажім, що ми уміємо вповні оцінити героїзм славної Німецької Армії та її заслуги для визволення нашої дорогої Батьківщини. Не даймося засоромити іншими народами. Жертвуймо всі на спільну ціль, яка веде нас до кращого майбутнього!

Українська Установа Довіря висилає поодиноким українським інституціям окремі збіркові листи, а ширше українське громадянство закликає надсилати свої добровільні датки на адресу: Ukrainische Vertrauensstelle in Protektorat, Prag XII, Schwerinstraße 6 III.

Збіркові листи треба звернути Українській Установі Довіря найпізніше до 15. липня 1942 р.

За Українську Установу Довіря в Протекторат.

Дмитро Бандрівський

Начальник

Українська Дійсність (Берлін). Орган Української Громади в Німеччині. – 1червня 1942 р. – Число 16. – С. 3.

11.

5 років Українській Установі Довіря

15 жовтня цього року минуло 5 років існування Української Установи Довіря в Німеччині. Завдання цієї установи – заступати інтереси українців перед різними німецькими урядами та видавати посвідки про приналежність до української національності, які дають права, що їх мають чужинці в Німеччині.

Велику працю вклала Українська Установа Довіря при звільнюванні українських полонених з українсько-польської, німецько-французької та німецько-сербської війн. Заходами Української Установи Довіря біля 17.000 з цих полонених одержало фаховий перевишкіл на шоферів, слюсарів, монтерів, електромонтерів, теслярів і т.д.

На перших порах Українська Установа Довіря складалася тільки з 2 людей, начальника бюра і бюрової сили. Тепер Українська Установа Довіря має 11 відділів і 22 службовиків (чок). Має 3 Stützpunkt'и і цілий ряд Vertrauensmann-ів, які розташовані по всій Німеччині.

З почину УУД засновано теж інституцію Українських Мужів Довіря (Betreuer) при Німецькому фронті праці (Deutsche Arbeitsfront) і при Німецькому стані живителів (Reichsnährstand-ів).

Від самого початку існування УУД і дотепер начальником цієї установи є др. Микола Сушко, а його заступником др. Сократ Іваницький.

Українська Дійсність (Берлін). Орган Української Громади в Німеччині. – 20. жовтня 1943 р. – Число 30. – С. 2.

Джерела та література:

1. Від Головної управи УНО // Український Вісник (Берлін) Орган Українського національного об'єднання в Німеччині. – Ч. 21 (120). – 17 жовтня 1943 року.

2. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 13 Друковані видання. – Спр. 372. – Т. 34.

3. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. – Ужгород, 2002. – 516 с.

4. Енциклопедія українознавства . У 10-ти томах / Гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1954–1989.

5. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1020 с.

6. Залесский К. А. Кто был кто в Третьем рейхе: Биографический энциклопедический словар. – Москва, 2003. – 942 с.

7. Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 851–882.

8. Карпатська Україна в боротьбі. Збірник. – Відень, 1939. – 234 с.

9. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – Київ, 1998. – 200 с.

10. Книш З. Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських націоналістів у 1939 – 1941 роках. – Торонто, 1958. – І частина. – 188 с.; ІІ частина. – 192 с.

11. Коваленко Ю. Українське національне об'єднання (УНО) в Німеччині // Організація українських націоналістів (1929–1954). – Франція, 1955. – С. 377–391

12. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 659 с.

14. Кривець Н. В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918 – 1933. – К., 2008. – 322 с.

15. Кубійович В. Том ІІ. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи // Упорядкування проф. Олега Шаблія. – Париж, Львів, 2000. – 1024 с.

16. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго, 1975. – 664 с.

17. Кучерук О. С. Рико Ярий – загадка ОУН. – Львів, 2005. – 212 с.

18. Кущинський А. Закарпаття в боротьбі. Спогад. – Буенос-Айрес, 1981. – 224 с.

19. Оснування Комісаріату для українських справ у Німецькій державі // Українська пресова служба. Українське видання. Заступництво на Німеччину. – Берлін. – 1938. – 12 грудня. – Ч. 16/38.

20. Паньківський К. Від держави до Комітету. – Нью-Йорк; Торонто, 1957. – 160 с.

21. Паньківський К. Від Комітету до Державного центру (1944–1948). – Нью-Йорк; Торонто, 1968. – 288 с.

22. Паньківський К. Роки німецької окупації (1941 – 1944). – Нью-Йорк; Торонто, 1965. – 480 с.

23. Пропам'ятна книга Данцігерів. Історичні нариси та спомини колишніх студентів Політехніки Вільного Міста Данцігу. 1921–1945. – Філадельфія; Торонто; Нью-Йорк, 1979. – 218 с.

24. Романишин П. Історія української еміграції та українська католицька церква в Німеччині // Українці в Берліні (1918–1945). Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду 5-го вересня 1981 року в Шератон готелі в Торонто, Канада. Редактор: Василь Верига. – Торонто, 1996. – С. 208–225.

25. Скиба Р. Українське Національне Об'єднання (УНО) в Німеччині. До ґенези постання УНО // Українці в Берліні ... С. 177–183.

26. Срібняк І.В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920рр.). – К., 1999. – 296 с.

27. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Торонто, 1965. – 288 с.

28. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – 260 с.

29. Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі. – К., 1999. – 352 с.

30. Українці в Берліні (1918–1945). Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду 5-го вересня 1981 року в Шератон готелі в Торонто, Канада. Редактор: Василь Верига. – Торонто, 1996. – 256 с.

31. Філонович В. Березневі дні Карпатської України / Вступна стаття, упорядкування, коментарі В. Власенка. – Суми, 2009. – 100 с.

32. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Спр. 126.

33. Яріш В. Українська Установа Довір'я в Німеччині. Офіційно: Ukrainische Vertrauensstelle im Deutschen Reiche // Українці в Берліні (1918–1945).

Пропам'ятний збірник доповідей і спогадів з життя і діяльності українців у Берліні з нагоди З'їзду 5-го вересня 1981 року в Шератон готелі в Торонто, Канада. Редактор: Василь Верига. – Торонто, 1996. – С. 184–187.

34. Bundesarchiv Berlin – R 58 Reichssicherheitshauptamt (RSHA). – Nr. 1031.

35. Bundesarchiv Berlin – R 58 Reichssicherheitshauptamt (RSHA). – Nr. 3060 (Звіт Таємної державної поліції за 1938 рік).

36. Bundesarchiv Berlin – R 58 Reichssicherheitshauptamt (RSHA). – Nr. 3061 (Звіт Таємної державної поліції за 1938 рік).

37. Bundesarchiv Berlin – R 58 Reichssicherheitshauptamt (RSHA). – Nr. 3062 (Звіт Таємної державної поліції за січень–березень 1939 року, складений 3 квітня 1939 року).

38. Bundesarchiv Berlin – R 58 Reichssicherheitshauptamt (RSHA). – Nr. 3062 (Звіт Таємної державної поліції за квітень–червень 1939 року від 3 червня 1939 року).

39. Bundesarchiv Berlin – R 58 Reichssicherheitshauptamt (RSHA). – Nr. 3062 (Звіт Таємної державної поліції про нелегальний комуністичний та марксистський рух в Німеччині за другий квартал 1939 року).

40. Dodenhoeft, Bettina Laßt mich nach Rußland heim: russische Emigranten in Deutschland von 1918 bis 1945. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1993. – 338 S.

41. Jerabek, Blanka Das Schulwesen und die Schulpolitik im Reichskommissariat Ukraine (1941–1944). Im Lichte deutscher Dokumente. – München: Ukrainische Freie Universität, 1991.

42. Kotowski, Albert S. "Ukrainisches Piemont"? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 2001. – H. 1. – S. 67–95.

43. Ukrainischer Pressedienst in Deutschland. – 1938. – Nr. 16/38

44. Werner, Günter Die Geschichte der russisch-orthodoxen Kirche in Deutschland in den Jahren 1920–1950. – Sigmaringen, 1982.

45. Zlepko, Dmytro Die Entstehung der polnisch-ungarischen Grenze (Oktober 1938 bis 15. März 1939). Vergangenheitsbewältigung oder Großmachtpolitik in Ostmitteleuropa. – München, 1980. – 207 S.

Дмитро Бурім (*Київ, Україна*) **Висвітлення діяльності Української установи довіри в Німецькій імперії (1938–1945) на сторінках періодичних видань української еміграції.**

В статті розглядається діяльність Української установи довіри в Німецькій імперії та її висвітлення на сторінках періодичних видань української еміграції в Німеччині.

Ключові слова: Українська установа довіри в Німеччині, Україна, Німеччина, українська еміграція, українські періодичні видання, "Український вісник", "Українська дійсність", "Українська пресова служба".

Дмитрий Бурим (*Киев, Украина*) **Освещение деятельности Украинского учреждения доверия в Немецкой империи (1938–1945) на страницах периодических изданий украинской эмиграции.**

В статье рассматривается деятельность Украинского учреждения доверия в Немецкой империи и ее освещение на страницах периодических изданий украинской эмиграции в Германии.

Ключевые слова: Украинское учреждение доверия в Германии, Украина, Германия, украинская эмиграция, украинские периодические издания, "Украинский вестник", "Украинская действительность", "Украинская служба Прессы".

Dmytro Burim (*Kyiv, Ukraine*) **The Ukrainian Trust institution's activity in the German Empire (1938–1945) represented in periodicals of the Ukrainian émigrés.**

Activity of the Ukrainian Trust institution in the German Empire and its representation in periodicals of the Ukrainian émigrés are analyzed in the article.

Key words: the Ukrainian Trust institution in Germany, Ukraine, Germany, Ukrainian émigrés, Ukrainian periodicals, "Ukrainskyi visnyk", "Ukrainska diisnist", "Ukrainska presova sluzhba".